

1940'larda *Fontamara*: “Ne Yapmalı?”¹

Alp Yücel Kaya

*Aksu ve Kızılçullu Köy Enstitüleri mezunları
İsmet Kaya, Bahri Soydemir ve Şevki Aykurt anısına...*

“Memleket içinde [yaptığı] tetkik ve teftiş gezilerinde vazifesinde olağanüstü başarı gösterdiğine iş başında şahit [olduğu] öğretmenleri teşvik ve taltif maksadı ile onlara [yanında] bulunan kitaplardan bazılarını [veren]” İlk Öğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç, Ignazio Silone'nin Sabahattin Ali'nin çevirisi ile yayımlanmış *Fontamara* romanını² 1943'te Hasanoğlan Köy Enstitüsü öğretmenlerinden Tarımbaşı İzzet Palamar'a hediye etmiştir.³

Genelde hediye kitaplar ya kişisel hikayelerde saklı kalır ya da içerdikleri hediye sözcükleri ve imzalarla sahaflarda değer kazanır; Tonguç'un hediyesi ise yedi yıl sonra 1950'de Palamar'ın odasından “çalınmış”, farklı ellerden geçerek Büyük Millet Meclisi'nde Maarif Vekili'ne yönelik bir soruya konu olmuştur. Soruda kitaptan bazı cümleler yan yana getirilmiş, “köylü-şehirli ayrılığı ve hükümet aleyhtarlığına dair ihtilalci fikirler ve telkinler bulunduğu intibaini verecek” bir sözlü soru düzenlenmiştir. Sonrasında Maarif Vekaleti Bakanlığı Disiplin Komisyonu

¹ Bu makale daha önce R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zürcher'in derlediği *Modernizmin Yansımaları: 40'lı Yıllarda Türkiye* (Ankara: Efil Yayınevi, 2022) kitabında yayımlanmıştır.

² Ignazio Silone, *Fontamara*, çev. Sabahattin Ali, Ankara: Akba Kitabevi, 1943.

³ İsmail Hakkı Tonguç, “Tonguç Davasını Savunuyor (*İmece*, sayı: 74, Haziran 1967)”, *Kitaplaşmamış Yazıları (Cilt I)*, Ankara: Köy Enstitüsü ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, 1997, s. 425 (Bu makale Tonguç'un Danıştay'a verdiği savunma yazısıdır).

tarafından da bu hediye dolayısıyla soruşturma açılmıştır. Palamar “bir sürgün gibi en ıssız, yolsuz dağ köyüne öğretmen yapı[ırken]” Tonguç, henüz soruşturma sonucu beklenmeden Talim Terbiye Kurulu üyeliğinden, önce Ankara Atatürk Lisesi öğretmenliğine atanmış, sonra da neden gösterilmeksizin Bakanlık emrine alınmıştır.⁴ Bu gelişmelerin basına yansımaları oldukça çarpıcıdır, *Son Telgraf* gazetesi olayı (maddi yanlışlar içeren şekilde) şöyle aktarmaktadır:

İsmail Hakkı Tonguç ilk tedrisat umum müdürü iken Hasanoğlan köy enstitüsünde bulunan İzzet Palamara İtalyanca yazılmış olan Pompamar adlı kitabı göndermiş ve üzerine de şu ilaveyi yazmıştır. (Bu kitabı dikkatle okuyunuz ve okuduklarınızı ayrıca görüşünüz). Bu eser İtalya’daki komünistlerin kitabı mukaddesleri gibi yaşamaktadır. Haber aldığımız göre, o zaman İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü köy enstitülerinden mezun olan talebelere ne kadar solcu eserler varsa onları vermiştir...⁵

Nihayetinde, dönem düzenlemelerine göre Bakanlık Disiplin Kurulu’nun genel müdürler için disiplin cezası vermeye ve bunları mahkemeye sevk etmeye yetkisi olmadığından, Kurul yetkisizlik kararı ile dosyayı Danıştay’a göndermek zorunda kalmış, diğer suçlamaları da içerecek dava Tonguç lehine sonuçlanacağı 1954’e kadar da sürüncemede kalmıştır.⁶ 1954 Köy Enstitüleri’nin de kapatıldığı yıldır. Köy Enstitüleri’nin fikri mimarı ve uygulayıcısı İsmail Hakkı Tonguç’a yönelik Fontamara soruşturmasının diğer solculuk/komünizm suçlamaları ve soruşturmalarıyla⁷ birlikte itibarsızlaştırma ve kapatma kampanyasında başat rol oynadığını söylemek gerekir.

1940’lı yılların atmosferini kavrayabilmek, bu yıllarda başarılarıyla ön plana çıkmış Köy Enstitüleri üzerine tartışmaları görebilmek için Fontamara olayının kilit özellikte olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla bu makalede Fontamara olayını, arkasındaki çatışma ve mücadeleleri anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken Köy Enstitüleri’nin gelişimini ve bu süreçte öne çıkan aktörlerin ilişkilerini incelemeye çalışacağız; Köy Enstitüleri ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu arasındaki ilişkiyi de göz ardı etmeden ilerleyeceğiz. Tüm bunları yapmadan önce *Fontamara*’yı ve Türkiye bağlamında neyi ifade ettiğini ele almak faydalı olacaktır, çünkü kanımızca *Fontamara*’da anlatılanlar aslında Türkiye’deki köylülerin hikayesidir.

*

*

*

Fontamara Güney İtalya’da “hiçbir coğrafya haritasında bulunmayan” bir dağ köyüdür, toprağı “fakir, verimsiz ve taşlıdır”; “birazcık arazi[si] de parçalara bölünmüş, ipoteklere boğulmuştur”. Ovada yer alan Fucino gölünün son seksen senede kurutulması ile Prens Torlonia (ortakçılar ve ırgatlarla işlenen) 14.000 hektar araziye sahip olmuştur ama ortaya çıkan hararet yükselmesi Fontamara’nın topra-

4 a.g.e., s. 426-431.

5 9 Eylül 1950 tarihli *Son Telgraf* gazetesinden alıntılan Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul: Ant Yayınları, 1970, s. 355.

6 Tonguç, *Devrim Açısından...*, s. 357-358.

7 a.g.e., s. 359-361.

ğını bozmuş, zeytin ağaçlarını mahvetmiş, bağları hasta etmiştir. Son zamanlarda (1930) ise belediye başkanı olarak atanan “müteahhit” dağlarda “İsa doğmadan önce bile ... her zaman herkesin malı” olan otlakları jandarma zoruyla kendi malı ilan etmiş, bununla da kalmamış köyün yararlandığı derenin suyuna da dörtte üç-dörtte bir “eşit” paylaşma iddiası ile sahip çıkmıştır. Bununla da kalmamış, Mayıs ayında mahsulden Fontamara’ya kalacak olan azıcık ekini henüz yeşilken zaten paraya sıkışık olan köylüden satın almış, hükümetin yerli ekinleri korumak için bir kanun çıkarmasıyla fiyatı 1,2 lireden 1,7 lirete fırlayan ekinden fahiş kazanç elde edebilmiştir. Bunların yanında Prens’in kiracıları ortakçıların ödemeleri arttırılırken, patronlar işçilerin gündeliğini azaltmaktadır; geçimlerinin peşinde kente ya da Amerika’ya göçmen işçi olarak gidebilen gençlerin emek hareketliliği yeni çıkarılan “iş vesikası” ile sınırlanmıştır. Zaten Fontamaralılar ağır vergi yükü altında ezilmekte, bitleri haczedilemediği (!) için borçlarını ödeyememektedirler; imana sarılmak da işe yaramamaktadır. Prens Torlonia ve hükümetle iyi ilişkiler içinde kendisi de büyük arazi sahibi olan kilisenin köylülere günahattan uzak kalmaları için vereceği bir yığın bittin başka bir şeyi yoktur:

Kiraladığımız yahut ortakçı olduğumuz büyükçe tarlaların geliri, tabii zamanlarda vergilerle tarla kirasına giderdi; suladığımız tarlaların mahsulleri de bizim kışlık yiyeceğimizi; mısır ekmeği ile kuru sebze verirdi. Suyu elimizden çekip almak bizi ekmeksiz, çorbasız bir kış geçirmeye mahkûm ediyordu.⁸

Fontamaralılara göre:

Ahiretin sahibi Allah’tır. Sonra, dünyanın sahibi Prens Torlonia gelir. Sonra Prens Torlonia’nın muhafızları gelir. Sonra, Prens Torlonia’nın muhafızlarının köpekleri gelir. Sonra hiçbir şey gelmez. Sonra yine hiçbir şey gelmez. Sonra, bir kere daha hiçbir şey gelmez. Sonra da köylüler gelir... Hükümet bazen üçüncü, dördüncü mertebededir. Üniformasına göre... Yani maaşına göre... Dördüncü mertebe, köpeklerin mertebesi, fevkalade kalabalıktır!⁹

* * *

Ignazio Silone’nin ilk olarak 1933’te İsviçre’de Almanca yayımlanan *Fontamara* romanında resmedilen bu toplumsal ilişkilerin ve çatışmaların (hükümetle ilişkiler dışında) neredeyse aynısının İsmail Hüsrev Tökin’in 1934’te yayımladığı *Türkiye Köy İktisadiyatı* kitabında, edebi olmasa da olgusal bir çerçevede (kapitalist çiftlikler, küçük tarım işletmeleri, ortak mülkiyet, borçlanma, köylünün vergi yükü, ortakçılık, mülksüzleşme, proleterleşme, mevsimlik-göçmen işçilik başlıkları altında) sergilendiğini görürüz. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinden Veli Demiröz’ün *Köy Enstitüsü Dergisi*’nin 1946 yılı V.-VI. sayısında yayımlanan incelemesi de Hasanoğlu köyündeki geçim koşullarında Fontamaralıların çorbasız geçen kışlarına koşut bir resim çizmektedir. Tek fark mikro ölçekte ailenin üretim ve geçimine odaklanan analizin toplumsal çatışmaları yalnızca “sistem bozukluğu” ve “sosyal

⁸ Ignazio Silone, *Fontamara*, çev. Sabahattin Ali, İstanbul: Kor Kitap, 2019, s. 144.

⁹ a.g.e., s. 28.

dertler” başlıkları altında örtülü bir şekilde ortaya koymasındır:

[Aile] ana baba ve çocuklardan teşekkür etmiştir. En büyük oğlan askerdir. Onun küçüğünü sel almış, diğer iki oğlan ve bir kız yanlarındadır. Aile çiftçidir. Tarla- larından yalnız arpa, buğday kaldırır... İş güçleri 2 öküz, bir eşektir. Kaldırdığı mahsulü bunlara borçludur... [Biçer ailesinin yılda] 945 lira geliri vardır. Bu parayı günlere bölersek 1 çift öküz, 1 eşek, çocuklar ve 2 adamın günlük geliri 259 ku- ruştur... [Aile reisi] 725 kuruşla 1 günde 2 öküz, 1 eşek, 1 inek, buzağı, tavuk ve 5 insanı yaşatmaya mecburdur. Bu durum ailenin aldığı gıdayı, giyimini, nasıl yaşı- yabildiğini de tetkike zorlamaktadır... [Aile reisi] Satılmış Biçer’in işletmesinde rant yok denecek kadar düşmüştür. Rant ve gelirin bu kadar düşük olması; sistemin bozukluğu ve iş vasıtalarının geriliğindedir... Biçer’ler, hayatlarını iki öküz, bir tahta sabanla ortazamandan kalma bir kağnyaya bağlamaya mecburdur... Görülüyor ki, Satılmış Biçer’in memleket ekonomisinde yarattığı kıymet pek küçüktür... Bu ayardaki aile Hasanoğlan’da %40’dır. Daha aşağıdakiler de katılırsa % 70’e çıkar. Bu rakamlar Hasanoğlan’ın (hatta memleketin) fakirliğinin nereden geldiği hak- kında bize bir ipucu verebilir. Böyle işletmelerin, kıymet yaratmaz, yarattığı kıy- metin de, zati ihtiyacı bile karşılayamaz hale gelmesi daha birçok sosyal dertlerle ilgilidir... Şunu da söyleyeyim ki, Satılmış Biçer’e biraz daha arazi vermek, borçla bir pulluk temin etmek onun hayatında mühim bir değişiklik yapmıyacaktır...¹⁰

Yaşar Kemal’in 1954 yılında yaptığı röportajlara yansıdığı kadarıyla Akdeniz dağ köylülerinin 1930’lardan bu yana yaşadıkları da Fontamaralıların yaşadıkların- dan pek farklı değildir:

Bundan yirmi yıl önce... On yıldan bu yana hele... İyice bozuldu. Şimdi bir köyün yanına konuyorsun, ‘Vay tarlalarımızda otlattınız, verin iki bin lira otlakiye. Verin bin lira...’ Verin oğlu verin. Bir köyün içinden bile geçirmiyorlar vergi almadan. Yukarı gittinizse bilirsiniz. Bozyaka köyü var. Bu yıl içinden geçerken köyün için- den geçme parası istedi muhtar. Parayı alıncaya kadar bırakmadı. Bizde de artık takat kalmadı. Bütün paralarımız vere vere bitti. Ovaya iniyoruz, bütün ova sürül- müş. Konacak bir karış yer yok. Yaylaya çıkıyoruz, bütün yaylalar sahipli olmuş. Tapuyu dayayıveriyorlar adamın alınına. Geçen yıl doğru dürüst konacak bir yer bulamadık. Beş gün o köyde, iki gün bu köyde bütün kış sürün ha sürün... Buna can mı dayanır. Bizimki ölüm artık. Yörüklük öldü gitti. Dayanamadık bu işken- celere. O köyden sövüle dövüle o köye atılmaya dayanamadık. Hükümete bize tarla versin diye müracaat ettik. Olmadı. Kimse bakmadı halimize. Bize tarla. Baş- ka çare kalmadı. Bizim için sığınacak bir ormanlar kaldı. Ormanlarda da bakım memurlarıyla başımız dertte. Onlara bir parça dünyalık ayırmak gerek. Yoksa... Orman yüzü de göremeyiz. Biz öldük kardaş. Sen de diyorsun... Bize ormanlardan başka vatan kalmadı. Bizler havada yaşayamayız ya... Bütün ovalar sürülüyor. Bir karış toprak kalmıyor sürülmedik. Bütün yaylalar tapulu... Biz gökyüzünde yaşa- yacak değiliz ya... Bize de ormanlar kalıyor. Ormanlar hükümetin ... Öldürsünler bizi ormandan da atacaklarsa...¹¹

Bu çerçevede Âşık Hasan Turan’ın 1940’lardaki çocukluk yıllarını yansıtan di- zelerini de hatırlamadan olmaz:

Bir okkacık balım mı var?
Bir dönümlük malım mı var?

¹⁰ Tonguç, *Devrim Açısından...*, s. 314-315.

¹¹ Yaşar Kemal, *Röportaj Yazarlığında 60 Yıl*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 201-202.

Bin derdime bin dert olan
Nem alacak felek benim

...

Yandım yandım kar mı verdi
Ekşi tatlı nar mı verdi
Tükenmeyen mal mı verdi
Nem alacak felek benim

Toplumsal meselelere hassas bir yazar olarak Fontamaralılar ile Türkiye köylüleri arasında böylesine bir koşutluğu fark etmiş olduğundan olsa gerek Sabahattin Ali (1930'ların faşizm/anti-faşizm atmosferini yansıtmakla evrensel bir dil yakalayan zaten birçok dile çevrilmiş olan) *Fontamara*'yı ilk baskısından, Almancadan Türkçeye çevirir. Kitap Sabahattin Ali'nin diğer kitaplarını da yayımlayan Akba Kitabevi tarafından 1 Kasım 1943'te önemli bir baskı rakamına ulaşarak dört bin adet basılır,¹² Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Dairesi'nin 1945'teki kararına dayanarak Bakanlıkça da satın alınır, genel kitaplıklara gönderilir.¹³ Sabahattin Ali, yazarı tanım yazısında Silone'nin "[m]illetinin mukadderatına karşı gösterdiği candan alaka yüzünden... faşist rejimin takibatına uğra[yarak]" İsviçre'ye yerleşmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Eseri özetlerken de baskıcı rejime karşı mücadeleyi vurgulamaktadır: "Orta Apeninlerdeki Abruz dağları mıntıkasındaki fakir köylülerin, soyguncu memurlar ve halkçılığı hedef tutmayan bir rejimle mücadelesini, tüyler ürperten bir realizmle tasvir etmektedir".¹⁴

Adımlar Aylık Fikir ve Kültür Dergisi'nin 1944 Nisan sayısında kitabın tanıtım yazısı yayımlanır. Yazıda beğenisini ortaya koyan Nermin Menemencioğlu yukarıda da ortaya koymaya çalıştığımız Fontamara ve Türkiye köylülerinin koşutluğunu onaylamaktadır:

Fontamara kara gömlekliler zamanında küçücük bir İtalyan köyünün mukadderatını üç köylünün dili ile anlatır. Süslenmemiş, sade, adeta klasik bir hikayedir. Şahıslar bilmem bize bilhassa yakın geliyor... Böyle köyle bizim Anadolumuzun da birçok yerinde yok mudur? Ve içlerinde yaşayan böyle cahil fakat dürüst yıpranmış fakat metin insanlar?¹⁵

Can Yücel kitabın 1995'te yeniden yapılan baskısına yazdığı önsözde bir başka (belki de daha önemli) noktanın, Sabahattin Ali gibi, altını çizmektedir; bu da kitaptaki faşizm anlatısı ve anti-faşist duruştur. Nazım Hikmet başta olmak üzere Türkiye'de sosyalistler 1920'lerin sonlarından başlayarak her türlü yayında faşizmi anlatmaya çalışmışlardır, "[a]ma bunların içinde bir tanesi 1943 gençliğini temelden sarsmıştır. O da: Sabahattin Ali çevirisiyle Akba Kitabevinden çıkan Fontamara romanı. Bizim de o zaman yoksul bir köylü ülkesi olduğumuz için midir nedir,

12 Ignazio Silone, *Fontamara*, çev. Sabahattin Ali, Ankara: Akba Kitabevi, 1943.

13 Tonguç, "Tonguç Davasını Savunuyor", s. 424.

14 Sabahattin Ali, "Eserin Müellifi hakkına", Ignazio Silone, *Fontamara*, çev. Sabahattin Ali, İstanbul: Kor Kitap, 2019, s. 7-8.

15 Nermin Menemencioğlu, "Yayınlar: Fontamara, Yazan Ignazio Silone, Tercüme eden S. Ali, Ankara, Akba Kitabevi, 1943", *Adımlar Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, Nisan 1944, sayı 12, s. 405-406.

faşizmi Apeninlerin yoksulun yoksulu köylüleri gözüyle görmek gözlerimizi büsbütün açmıştı...”¹⁶

Kitap, toprak reformu meselesinin hararetli ve Köy Enstitüleri'nin zirvede olduğu 1940'lar Türkiye'sinde kırsal alandaki üretim ilişkilerini yansıtmaktaki becerisi kadar baskılara karşı mücadeleyi vurgulaması açısından da belirli bir kesimde oldukça olumlu karşılık bulmuştur.

* * *

Nasıl olur da 1943'te dört bin basan, 1945'te Talim ve Terbiye Kurulu'nun onayladığı bir kitap 1950'de suç nesnesi haline gelebilmiş, Tonguç şahsında Köy Enstitüleri'ne karşı yükselen saldırıda araçsallaştırılmıştır? Engin Tonguç bizleri bir konuda uyarmaktadır ki sorumluzun cevabı da burada saklıdır: 1923-1946 dönemi “CHP iktidarını tekdüze sanmamak, birçok nedenlerle gitgide burjuvalaşan bu iktidarın içinde, etki bakımından önemli bir bölümünün daha ileri atılımları gerekli gördüğünü, hatta bazı altyapı değişikliklerine bile istekli olduğunu bugünün genç, ilerici kuşakları bilmelidirler”.¹⁷ Korkut Boratav da benzer bir analiz çerçevesinde II. Dünya Savaşı ortasında Türkiye'de iktidar ve siyaset çevreleri iki karşıt akıma ayırmaktadır:

Birincisi Kemalizm'in yenilikçi, dönüştürücü kanadıdır. Öncelikle aydınlanmacıdır ve özellikle bu nedenle demokrattır... Köy Enstitüleri, Tercüme Bürosu, 1946'da öğretim üyelerine akademik güvence, üniversitelere özerklik getiren Üniversiteler Kanunu, en azından ilk tasarımıyla toprak reformu bu akımın katkıları arasındadır. CHP'nin aydınlanmacı kadroları, basında, edebiyatta, eğitimde ve üniversitelerde ilerici insanlarla genellikle barışık kalır onları gözetir. İkincisi tutucu-milliyetçi akımdır. Buradaki tutuculuk, “Osmanlıcılık veya İslamcılık” değil Kemalizm'in dönüştürücü atılımlarını frenlemeyi hedefleyen bir savunma refleksidir. Bu yüzden pozitif bir programdan yoksundur. “Tehditleri belirleme, gayri milli ideolojilerle, öncelikle komünizmle mücadele” misyonları öncelik taşır. Sınıf kavgasını kışkırtabilecek tüm politikalara (örneğin Köy Enstitüleri'ne, toprak reformuna) ve toplumsal eleştiri ima ettiği düşünülen sanat, bilim ürünlerine karşı çıkar. İkinci Dünya Savaşı içinde Alman taraftarlığı, Türkçü-Turancı özelemlerle kaynaşır.¹⁸

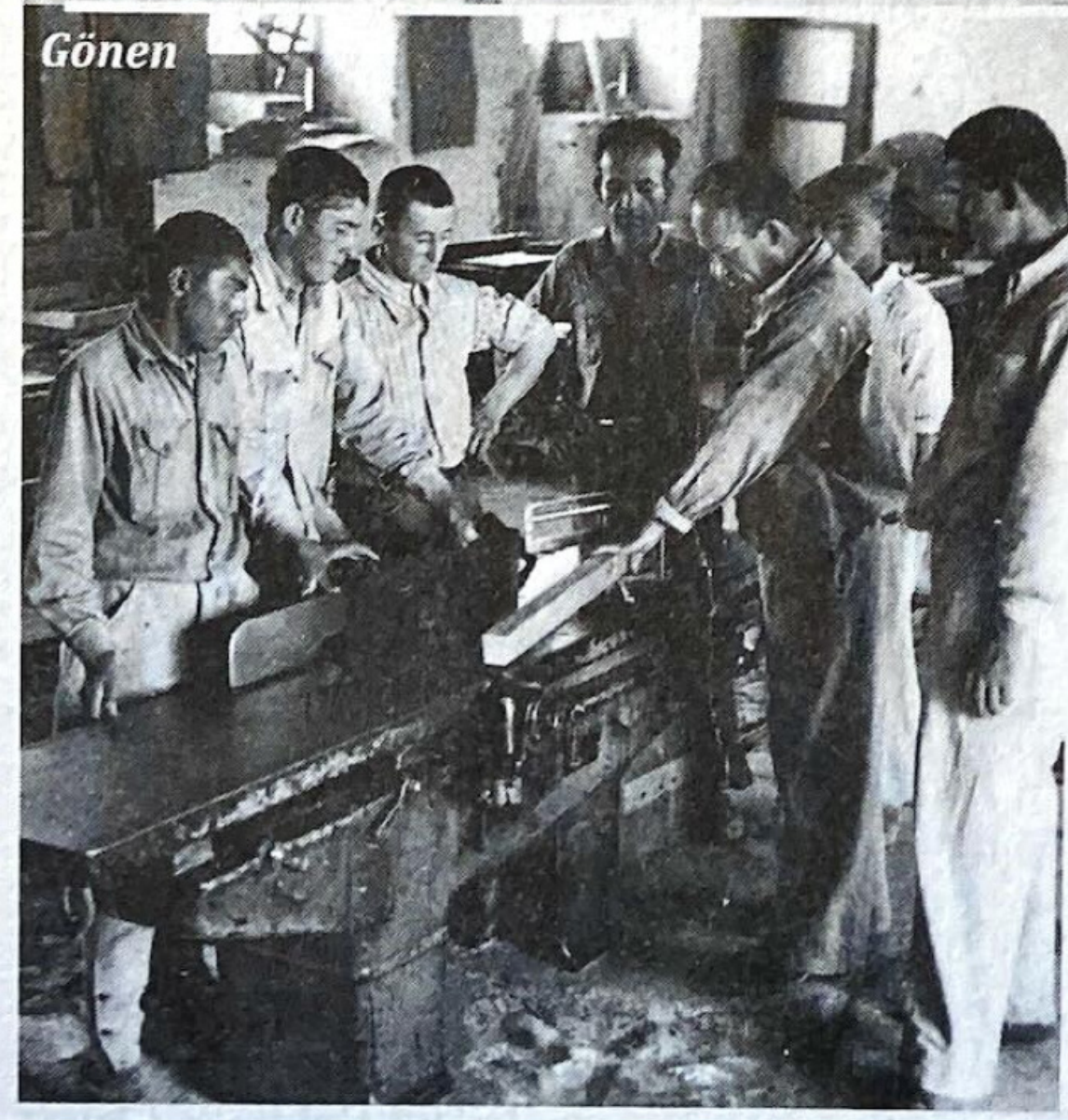
Savaş sonrasında Türkiye'nin izleyeceği güzergâh da bu çerçevede belirsizdir: ya düşün, sanat, bilim, siyaset dünyalarında çok sesliliğe ve sola açılacaktır ya da siyaset rotasını ABD yörüngesinde anti-komünizm çizgisine çevirecektir.¹⁹

16 Can Yücel, “Sunu”, *Fontamara*, Ignazio Silone, çev. Sabahattin Ali, İstanbul: Kor Kitap, 2019.

17 Tonguç, *Devrim Açısından...*, s. 32.

18 Korkut Boratav, “Türkiye'nin Faşizmleri: I”, <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/turkiyenin-fasizmleri-i-92673> (erişim, 7.7.2021).

19 a.g.e.

Tahsin Yücel, *Her Yönüyle Köy Enstitüleri*, İzmir, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, 2022, s. 82.

* * *

Köy Enstitülerinin gelişimine ve bu süreçte öne çıkan aktörlerin ilişkilerine Boratav'ın çizdiği çerçeve üzerinden giderek bakmak faydalı olacaktır. Bu bağlamdaki gelişmeleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz: 28 Aralık 1938'te Hasan Âli Yücel Maarif Vekili olmuştur; 17 Temmuz 1939'da 1. Maarif Şûrası toplanmış, ilköğretim konusu geniş olarak tartışılmıştır; 1 Şubat 1940'ta İsmail Hakkı Tonguç İlköğretim Genel Müdürü olarak atanmıştır; 17 Nisan 1940'ta 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu çıkmış, 1940-1941 ders yılında on dört Köy Enstitüsü (Akçadağ, Akpınar, Aksu, Arifiye, Beşikdüzü, Cilavuz, Çifteler, Düziçi, Gökçöy, Gönen,

Kepirtepe, Kızılçullu, Pazarören, Savaştepe) açılmış, sayıları 1946'da (Ergani, Hasanoğlan, İvriz, Ortaklar, Pamukpınar, Pulur'un eklenmesiyle) yirmiye bulmuştur.

1948 itibariyle öğrenci sayısı (15.400'ü öğretmen, 600'ü sağlık memuru olmak üzere) toplam 16.000'i bulan Köy Enstitüleri'ni öncü ismi İsmail Hakkı Tonguç şöyle tanımlamaktadır:

Köy öğretmenleri ile köye lüzumlu diğer mesleklerin erbabını, iş eğitiminin ilkelere uyararak yetiştirmek amacıyla ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde bölge müessesesi olarak açılan, öğrencisi köyden alınan ve yatılı bulunan eğitim kurumu.²⁰

1940-1954 arasında faaliyet gösteren Köy Enstitüleri'nin kurulma amacı İsmet İnönü tarafından "nüfusun çoğunu teşkil eden köylü nüfusun eğitim ve geçim seviyesini yükseltmek",²¹ İsmail Hakkı Tonguç tarafından da "dünyada olup bitenlerden ve kendisini köleleştiren olaylardan haberi olmayan köylüleri bilgisizlikten kurtararak ışığa kavuşturmak" olarak tanımlanmaktadır.²²

Her iki yaklaşım da yukarıdan aşağıya bir reform dinamiğini ifade etmektedir. Ama Fontamara'nın hikayesinin yukarıda da örneklendirmeye çalıştığımız Türkiye kırsalındaki karşılığını düşünecek olursak, Köy Enstitüleri'ne giden yolun aslında temeldeki çatışma ve sarsıntıları yansıtan, aşağıdan gelerek yukarıyı zorlayan bir süreç olarak kavranması gerekir. Bunun siyasetçi ve uygulayıcıların diline yansımaları tabii ki farklı olacaktır. Bu bağlamda belki de İsmail Hakkı Tonguç'u diğerlerinden ayırmak, köy kökenli ve köyden kopmamış birisi olarak köylünün sorunlarını materyalist bir perspektifte değerlendirmesinin altını çizmek gerekir. Temelden gelen sarsıntı ve taleplerin başlıca taşıyıcısı Tonguç olmuştur.²³

Köy Enstitüleri Kanunu'nun TBMM'deki oylaması öncesi yaptığı konuşmada Maarif Vekili Hasan Âli Yücel daha teknik bir nedenselliği ön plana çıkarmıştır. Köylerde ilköğretime dahil çocuklar oransal olarak oldukça düşüktür, bu sorununu çözmek için öğretmen yetiştirmeye öncelik verilmesine karar verilmiştir.²⁴ "Köyleri en pratik, köy bünyesine en uygun usullerle eğitmene, öğretmene ve okula kavuşturma"ya çalışılmış, köy öğretmeni yetiştirecek Köy Enstitüleri bu şekilde ortaya çıkmıştır.²⁵ Bu okulların enstitü olarak adlandırılması ise Yücel'in Kanun'a dair yaptığı konuşmada açıkladığı üzere bilinçli bir tercihtir; buralarda yalnızca kuramsal eğitim öngörülmemektedir, içerisinde ziraat sanatları, demircilik, basit marangozluk gibi uygulamalı faaliyetler de bulunduğu için okul olarak

20 İsmail Hakkı Tonguç, "Köy Enstitüleri", *Aylık Ansiklopedi*, cilt: 5, sayı: 51, Temmuz 1948, *Kitaplaşmamış Yazıları (Cilt I)* içinde, s. 391.

21 a.g.e., s. 401.

22 İsmail Hakkı Tonguç, "Onyedinci Nisan", *Tan Gazetesi*, 17 Nisan 1956, *Kitaplaşmamış Yazıları (Cilt I)* içinde, s. 434-435.

23 Engin Tonguç, İsmail Hakkı Tonguç'un "köye dışarıdan gelen, akıl veren, ama verdiği akıl çoğunlukla işe yaramamış olan 'yabancı'ya karşı güvensizlik duygusunun, köylü çocuğu olarak çok erkenden onun kişiliğine kök salmış olması'nın altını çizmektedir (Tonguç, *Devrim Açısından...*, s. 52).

24 İsmail Hakkı Tonguç, *İlköğretim Kavramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1946, s. 329-332.

25 Tonguç, "Köy Enstitüleri...", s. 400.

değil enstitü olarak isimlendirmesi uygun görülmüştür.²⁶ Köy Enstitüleri bu tür bir pedagojik yaklaşımla başlı başına bir başarı hikayesi haline gelmiştir. Tonguç'un Köy Enstitüleri'nin her sene kuruluş yıldönümünün kutlandığı 17 Nisan vesilesi ile 1956'da yazdığı değerlendirmede pedagojik kazanımları ve öncelikleri şöyle özetlemiştir:

Köy Enstitüleri derslikleri, işlikler, uygulama bağ ve bahçeleri, oyun ve spor alanları, toplantı salonları, açık hava tiyatroları, çocuk bahçeleri, kooperatifler, kantinler, elektrik santralleri, basınçlı su tesisleri, düzgün ve iki yanlı ağaçlı yollar, parklar, çiçek bahçeleri, heykeller ve büstlerle donatılarak birer çocuk cenneti haline getirilmeye çalışılmıştır; Öğrenciler oyun, spor, temsil, gezi, iş gibi araçlarla "etkinci" bir yaklaşım çerçevesinde yetiştirilmiş, kitaba öğretici araç gözüyle bakılmış, ezberciliğe yer verilmemeye çalışılmıştır; gözleyerek, iş veya deney yaparak bilgi edinmeleri için imkânlar hazırlanmış, öğrendiklerini kullanabilecek duruma getirilmelerine çalışılmıştır; serbest tartışmalara, öğrencilerin kendilerini idare etmelerine, gazete ve dergileri okumalarına, radyo dinlemelerine, kitap okuma alışkanlığı kazanmalarına önem verilmiştir; müzik ve sporla ilgilenmeleri bu konuda alışkanlık kazandırmak için uğraşmıştır.²⁷

Kaynak: Kemal Kocabaş, *Kızılçullu Köy Enstitülü Yıllar*, İzmir: Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, 2016, s. 790.

Bütün bu pedagojik yaklaşım zaten kırsal alanda temelde yaşanan çatışma ve

²⁶ Tonguç, *İlköğretim Kavramı*, s. 332.

²⁷ Tonguç, "Onyedinci Nisan...", s. 435-436.

sarsıntılarının arasından gelen köy çocuklarına öğretmen formasyonu vermekle kalmamıştır, onlara kendi dünyalarına yabancılaştırmadan ilerici ve demokrat bir perspektif de açmıştır. Boratav'ın sınıflandırmasındaki yenilikçi ve dönüştürücü kanadı besleyen kadrolar 1950'ler sonrasında önemli ölçüde Köy Enstitüsü mezunlarından gelmiştir. Bu bağlamda Tonguç'un en yakın çalışma arkadaşlarından Ferit Oğuz Bayır'ın Engin Tonguç'a verdiği mülakatta anlattığı anekdot oldukça çarpıcıdır:

[Bayır] her ikisinin Çankaya köşkünün kütüphanesinde bir gece yalnız olarak köy enstitülerinden çıkacak öğretmenlerin siyasal eğilimlerinin ne olacağını uzun uzun tartıştıklarını ve şu ortak sonuca vardıklarını ve bu konuşmanın ertesi günü Tonguç tarafından kendisine anlatıldığını açıklar: Varılan ortak sonuç köy enstitüsü kıışlılarının sosyalist olabilecekleri şeklindedir.²⁸

* * *

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız gibi, Köy Enstitüleri'nin kuruluşu bizce temelden gelen bir sarsıntının yansımasıdır. Ama Köy Enstitüleri'nin ortaya çıkışı ve başarısı yüksek siyaset ve idari yapı içerisinde nasıl bir çerçevede mümkün olmuştur? Bu bağlamda Engin Tonguç'un yaptığı tartışma oldukça ilginçtir, Boratav'ın Savaş yıllarındaki iki kanadın rekabeti üzerine yaptığı analizle de uyumludur. Engin Tonguç'a göre, İsmail Hakkı Tonguç'un İlköğretim Genel Müdürü olarak atanması sonrasındaki gelişmeler ilk önce ikili denge (CHP-ilköğretim dairesi arasında), mesele büyüyüp tepkiler ve anlaşmazlıklar arttıkça ise üçlü denge (CHP-ilköğretim dairesi-İnönü) çerçevesinde gündeme gelişmiştir. Köy Enstitüleri'nin gelişiminde Partinin çoğu zaman direnme ve baltalama eğilimi öne çıkmıştır. Maarif Vekili Hasan Âli Yücel (Tonguç'la birlikte ilköğretim dairesi içinde yer alarak) Bakanlığı dönemince Köy Enstitüleri'ni daima desteklemiş, büyük önem ve emek verirken engellemelerin etkisiz kalmasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de siyasi gücü ve otoritesini (dönemin iktidar denkleminde) geniş ölçüde kullanmıştır. Bu çerçevede Tonguç, İlköğretim Müdürlüğü görevinden alındığı 1946'ya kadar "tarihimizde pek az görülmüş bir derecede, bağımsız olarak işlerini yürütme olanağını elde eder", yine de yaptığı her işi İnönü'ye bildirir, onun bilgisi dışında bir iş yapmaz. Her şartta aralarındaki mesafeyi korumaya çabası içerisinde Köy Enstitüleri bağlamında İnönü ile yakın mesai içinde olur.²⁹

Tonguç-İnönü arasındaki diyalogu örneklendirmek kadar 1940'ların çatışmalı atmosferini vermek ve Köy Enstitüleri'ndeki hâkim pedagojik anlayışı göstermek amacıyla Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nde yaşanan bir olayı aktarmak faydalı olacaktır:

Tonguç'un anlattığına göre 1946'da Hasanoğlan'da Yüksek Kısım öğrencileri aralarında sağcı ve solcu olarak ikiye ayrılıp tartışmaya ve hatta birbirlerine karşı Milli Eğitim Bakanlığına, Emniyete şikayet ve ihbar mektupları yazmaya başladıkları zaman, durum İnönü'ye duyurulur, Tonguç ne yolda hareket etmesi gerek-

²⁸ Engin Tonguç'un Bayır ile 21 Ocak 1969'da yaptığı konuşmadan (Tonguç, *Devrim Açısından...*, s. 278).

²⁹ a.g.e., s. 275-278.

tiğini ona sorar, ülkenin sorunlarının tartışılması sırasında girilen bu doktrin çekişmeleri okul yöneticilerince durdurulmalı mıdır, yoksa tam bir düşün özgürlüğü içinde buna devam mı edilmelidir? İnönü'nün cevabı şudur: «Ülkenin sorunlarını ve doktrinlerini ülkenin yüksek okul öğrencileri tartışmazlarsa kim tartışacak?» Ve ertesi günü Hasanoğlu'da Yüksek Kısım öğrencilerini toplayan Tonguç, en geniş bir düşünce ve tartışma özgürlüğü içinde düşünce ve inançlarını belirtip tartışmalarını onlardan ister.³⁰

Bu örnek aslında Boratav'ın ortaya koyduğu Türkiye'nin Savaş sonrası izlemesi olası güzergâhlardan ilkinin işaret etmektedir: düşün, sanat, bilim, siyaset dünyalarında çok sesliliğe ve sola açık bir Türkiye.

* * *

Dönemin demokrat ve reformcu atmosferi üzerine, Köy Enstitüleri kadar öne çıkan, belki de ondan bağımsız düşünülemez diğer bir konu da toprak reformu meselesi ya da Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur ki *Fontamara*'nın çizdiği çerçeveyi doğrudan gündeme getirmektedir. 11 Haziran 1945'te TBMM'den büyük toprak sahiplerinin muhalefeti ile büyük tartışmalarla geçen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun can alıcı (bizzat İnönü'nün kaleme aldığı söylenen) 17. maddesi şöyledir:

Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.³¹

Pedagojik çalışmasını Kanun konusunda da gösteren Tonguç 1 Ağustos 1945'te çıkan *İlköğretim Dergisi*'nde yayımladığı “Çiftçiyi Topraklandırma Davası” makalesinde Kanun'a muhalefet edenlerden lafını pek de esirgememektedir:

Bir ülkede köylerin çoğunun bakımsız, bazılarının ağaçsız, bir kısmının susuz olmasının; köylü çoğunluğunun fakir düşmesinin başlıca sebebi işlenmeye elverişli, verimli ve sulak toprakların sayıları pek az olan belli kişilerin ellerinde bulunmasıdır. Toprağa ve onu verimlendiren suya sahip olamayan insanlar, bunları ellerinde tutan insanlar tarafından sömürülürler. Sömürücü merhametsiz olur, sömürülene acımaz. Onu en düşkün bir duruma getirinceye kadar emer.³²

Tonguç'a göre başkalarının topraklarında çalışan köylüler çoğu zaman toprak köleliği durumuna düşerler, insanlığın en doğal haklarından mahrum kalırlar. Bu tür

³⁰ a.g.e., s. 278-279.

³¹ 15 Haziran 1945 tarihli Resmî Gazete, s. 8894, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6032.pdf> (erişim tarihi 9 Temmuz 2021).

³² İsmail Hakkı Tonguç, “Çiftçiyi Topraklandırma Davası”, *İlköğretim Dergisi*, sayı: 183-185, 1 Ağustos 1945, *Kitaplaşmamış Yazıları (Cilt I)* içinde, s. 344.

köleleşme artınca toplum zayıflar. Toplumun kuvvetli olması için bireylerin “iş vasıtalarına” sahip olarak düzenli bir iş hayatına sahip olması gerekir. Bunun dışında toplumun hür, bağımsız yaşayabilmesi için de topluma giyim ve besin maddelerini sağlayan çiftçi köylülerin geçim aracı olan toprağa sahip olmaları gerekir. Farklı yollarla geniş toprakları ele geçirenler iktisadi olarak güçlenirler, “devlet nüfuzunu ellerine geçirmeye uğraşırlar... ezici ve emici rol sahibi olurlar”. Bunun sonucu bir taraftan toplumsal ve iktisadi krizler ortaya çıkarken diğer taraftan da “halk çoğunluğuna ve çalışan halka dayanmayan devlette halk idaresi gerçekleşmez”.³³ Bu tür bir yorumla, Tonguç sanki *Fontamara*’nın satırları arasında gezmektedir.

Toprak reformuna eğitim ve öğretim yönünden de bakan Tonguç’a göre genç nesillerin halkın geçim vasıtalarını ve durumunu bilmek zorundadır, aksi halde “gerçek hayatı”, “memleket[in] hakiki çehresi[ni]” bilemezler, “genel hayatta rastlanan aksaklıkların sebeplerini kestiremezler. Düşkün köylü ile şehirli, çiftçiyle tüccar, fabrikatörle köylü yaşayışı arasındaki farkların sebeplerini kavramazlar. Gerçek sebepleri bilinmeyen problemler de çözülemez”.³⁴ Bunun için farklı seviyelerdeki öğretmenler çiftçiyi topraklandırma kanununun sebeplerini, içeriğini ve amaçlarını öğrencilere iyi bir şekilde anlatacak konumda olmalıdırlar; köy okulları, enstitüler ve fakültelerde kanunun uygulanması ile ilgili meseleler konuşulmalıdır; topraktan yararlanacak insanlara kanunun önemi anlatılmalı, olumsuz etki yaratacak düşünceler önlenmelidir; köylerde, okullarda, fakültelerde kanunun uygulaması sürecinde ortaya çıkan olumlu ve olumsuz gelişmeler ele alınmalıdır; bilim adamları ve sanatçılar çiftçiyi topraklandırma davası üzerine çalışmalı ve eser vermelidirler; özetle, “çiftçiyi topraklandırma kanununun gelişip gürbüzleşmesini sağlayacak insanları yaratmak lazımdır”.³⁵ Tonguç görüldüğü gibi eğitim ve öğretim faaliyetlerini daha geniş bir perspektiften toplumsal, iktisadi ve siyasi ilişkiler çerçevesinde bütünsellik içinde ele almaktadır.

Toprak reformunun Köy Enstitüleri ile ilişkilendirilmesine dair bütünsel perspektif üzerine Tonguç’un İnönü ile çıktığı memleket gezilerinde tuttuğu notlardan da bilgi edinmek mümkündür. İnönü 1942 Temmuz’unda Ankara ve Eskişehir’de gerektiğinde büyük toprak sahiplerinin davetlerini de reddederek topraksız ortakçı köylüler ile görüşmüştür. Kırsal alandaki yüksek tansiyon ve *Fontamara* atmosferinin farkına varmış olsa gerek “bu toprak meselesini süratle halletmemiz lazım. Böyle parya gibi vatandaşlar olmaz” demiştir.³⁶ Hatta Köy Enstitüleri’nden mezun olacak gençler dışında 150.000-200.000 kişilik bir ziraatçı kadrosu yetiştirilmesi gerektiğini dile getirmiş, böylesine bir işin pedagojik yönlerini Tonguç’a sormuştur. Akpınar, Pazarören ve Yıldızeli Köy Enstitüleri’ne Ağustos 1942’de yapılan gezide ise İnönü yine ziraatçı yetiştirme meselesinin altını çizerek enstitü sayısının 25 ile sınırlandırılmasını sorgulamış, bu sayının 60’a çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Hatta bu konuda Tonguç’tan “para meselesi diye bir meseleyi ileri sürmeme[sini] emret[miştir].³⁷ Engin Tonguç’a göre İnönü, Tonguç gibi Köy Enstitüsü meselesini

33 a.g.e., s. 344-346.

34 a.g.e., s. 346.

35 a.g.e., s. 346-348.

36 Engin Tonguç, *Devrim Açısından...*, s. 281.

37 a.g.e., s. 282-283.

bir okuma-yazma öğretme, bir öğretmen yetiştirme sorunu olarak anlamamaktadır, parti ileri gelenlerinden bu konuda ayrılmaktadır; onun kafasındaki mesele toprak reformu ve sonrasında ihtiyaç duyulacak eğitimli elemanların yetiştirilmesi meselesidir. İşte tam da bu noktada toprak reformunu desteklemekle birlikte enstitülerdeki böylesine bir büyümeyi uygun bulmayan Hasan Âli Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç'a İnönü, neredeyse yukarıda Boratav'ın söylediklerini önceler şekilde, “çok büyük fırsat kaçıyorsunuz, bu savaş yıllarından yararlanarak bunları yapmalı idiniz, savaştan sonra ne olacağı belli değildir, bunların hiçbirisini bize yaptırmayacaklardı, ileride beni dinlemediğinize çok pişman olacaksınız” demiştir.³⁸ Tonguç sonrasında gerçekten de pişman olmuştur:

Bütün köy enstitüsü çalışmaları içinde pişmanlık duyduğum tek nokta budur. Eğer enstitülerin sayısını 60'a çıkarıp, gerçekten 200.000 de tarımcı yetiştirebilmiş olsaydık, çok daha şiddetle gelecek olan tepkiler sırasında ipe gitmek bile bana vız gelirdi. Gözüm arkada kalmazdı. Ama bu fırsatı kaçırdık.³⁹

*

*

*

Türkiye'de 1946 sonrası işlerin gidişatı epey değişmiş, Köy Enstitüleri'nin önündeki engelleri ortadan kaldırabilen Parti-ilköğretim dairesi-İnönü dengesi CHP'de tutucu-milliyetçi kanatın güç kazanması ile bozulmuştur. İnönü, çok partili sisteme geçiş meselesine odaklanırken partisi içinde güçlenen bu kanatla iş birliğine girişmiş, demokrat ve reformcu kanatla zaten hassas olan bağları koparmıştır.⁴⁰ Nihayetinde tutucu-milliyetçi kanadın ağır basmasıyla toplumdaki güç odakları demokratikleşmeye karşı çıkmıştır: 1945 sonunda anti-komünist bir grup Sertelleri hedef alarak Tan Matbaası'na saldırmıştır; 1946'da iki sosyalist parti ve sola dönük sendikalar kapatılmış, tutuklamalar başlamıştır; sol çevrelerle Demokrat Parti arasındaki ilişki engellenmiş, parti, anti-komünizm yolunda ilerlemiştir; 1946'daki seçim sonrasında Milli Eğitim Bakanlığı'na Hasan Âli Yücel yerine faşist Reşat Şemsettin Sirer getirilmiştir; aynı yıl İsmail Hakkı Tonguç İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğine atanmıştır; 1947'de İçişleri Bakanı Şükrü Sökmenşür, Köy Enstitüleri'ne ve üniversitelere sızmış komünistleri hedef göstermiştir; bir yıl sonra Sabahattin Ali öldürülmüş, yasal bir düzenleme ile solcu öğretim üyeleri görevlerinden uzaklaştırılmıştır.⁴¹ Bir bakıma İnönü'nün tutucu-milliyetçi kanatla işbirliği giderek boğucu olmaya başlayan *Fontamara*'daki faşist atmosfer ve baskıyı Türkiye'de gündeme getirmiştir.

İşte tüm bu gelişmeler sonrası Sabahattin Ali'nin çevirdiği, Hasan Âli Yücel'in oğlu Can Yücel'i 17 yaşındayken çarpan, İsmail Hakkı Tonguç'un Köy

38 a.g.e., s. 287.

39 a.g.e., s. 287-288.

40 a.g.e., s. 291-293.

41 Boratav, “Türkiye'nin Faşizmleri: I”. Bütün bunlar olurken Silone de, Sabahattin Ali'nin ifadesiyle daha 1940'larda “daha ziyade mistik bir dünya görüşüne sapmaya başlamıştır” (Sabahattin Ali, “Eserin Müellifi hakkına”, s. 8). Can Yücel'e göre *Fontamara*'dan “sonraki işleri nedense sulanmaya başlamış ve sonunda André Gide, Spender, Koestler gibi yazarlarla komünist aleyhtarları kafilesine katılmıştır” (Can Yücel, “Sunu”, s. 5).

Devrimci Marksizm 53-54

Enstitülu başarılı bir öğretmene armağan ettiği *Fontamara* bir suç delili olarak sunulmuş, Köy Enstitüleri'nin kapanmasına giden yolu açmıştır. Roman 1940'lar Türkiye'sindeki toplumsal ilişki ve çatışmaları yansıttığı kadar, siyasi gelişmelerin de bir özetini sunmaktadır. Kitabın son cümlelerini yine hatırlamakta fayda var:

Bu kadar sıkıntıdan, bu kadar dövüşten, bu kadar gözyaşından, bu kadar yaralardan, bu kadar kinden, bu kadar ümitsizlikten sonra:
Ne yapmalı?